

סיכום דיוני קבוצת החשיבה בנושא 'אמות מידה אתיות למחקרי התערבות במערכת החינוך'

השותפים בקבוצה:

פרופ' ענת פריאור, פרופ' מירי ברק, פרופ' עידו רול, פרופ' שרון ערמון-לוטס, ד"ר היילי וייגלט-מרום, ד"ר ענבר לבקוביץ', ד"ר פול שרל-פוקס, ד"ר יעל לנדאו, ד"ר היידי פלביאן, ד"ר נעה טייך-פייר, מר רוני אמיתי, מר שחר בר יהודה, גב' שלגית שחר בללתי, גב' אריאלה טבצ'ניק-ברודאי

מבוא

אחד היעדים המרכזיים של לשכת המדען הראשי במשרד החינוך הוא לעודד מחקר יישומי, שישרת את המשרד במגוון היבטים הנוגעים למדיניות בשדה החינוך. זאת, תוך הקפדה הדוקה על כללי האתיקה המחקרית. נקודת המוצא הבסיסית היא, שחוקרים העוסקים במחקר בבני אדם נדרשים להתייחס למשתתפים בהגינות ובכבוד ולבצע את המחקר ברגישות ובאחריות רבה, אך מבלי לפגוע באופן לא מידתי באפשרות לבצעו.

מחקר התערבות הוא מחקר שבו מופעלת תכנית חינוכית אשר השפעתה נמדדת על ידי צוות המחקר. ניתן לאפיין מחקרי התערבות על פני כמה ממדים: הפעלה באופן פרטני, קבוצתי או כיתתי; הפעלה על ידי חברי צוות המחקר או על ידי חברי הצוות החינוכי; משך ההתערבות - קצרת מועד או ממושכת; אופן איסוף המידע המשמש להערכת תכנית ההתערבות ועוד. לאור העובדה שמחקרי ההתערבות מתבצעים בתוך המסגרת החינוכית, הרי שבכולם נוצרות נקודות מפגש משמעותיות עם הצוות החינוכי, התלמידים והוריהם.

מטרתו של מסמך זה היא לפרוש את נקודות המפגש הללו, ולהציע דרכי פעולה מיטביות מבחינה אתית לביצועם של מחקרי ההתערבות. המסמך מתמקד במחקרים המנוהלים על ידי חוקרים/חיצוניים למוסד החינוכי (להבדיל, למשל, ממחקרי פעולה).

1. השתתפות בהתנדבות בתכנית התערבות ובאיסוף מידע

ככלל, יש חובה לבחון את עמדתם של הורי התלמידים בנוגע להכללת בנם/בתם בפעולה מחקרית מבוקשת וכן לבחון את עמדתם של התלמידים עצמם. במחקרי התערבות, עצם ההשתתפות בתכנית המיועדת להפעלה לצורך המחקר מחויבת אף היא בבדיקת עמדתם של ההורים והתלמידים אף אם הוסכם עקרונית על ידי הנהלת המוסד החינוכי, שהתכנית (העומדת לבדיקה מחקרית) תופעל במהלך יום הלימודים במסגרת כיתתית. יוצא מן הכלל לעניין זה הן תכניות שהמפגשים בהן מהווים חלופה לשיעורים בתחום דעת ספציפי או לשיעורי 'כישורי חיים', אף אם החלופות מועברות על ידי חוקר/ת חיצוני/ת במקום על ידי בעלת תפקיד במוסד החינוכי. כאשר התכנית העומדת לבדיקה משולבת במערכת השיעורים הרגילה, יש לתת להורים ולתלמידים את האפשרות להשתתף בפעילויות התכנית אף אם בחרו שלא להשתתף בפעולות איסוף המידע על אודותיה. בכל אותם המקרים בהם ההשתתפות בתכנית וולונטרית, על עורך/ת המחקר, בשיתוף עם צוות בית הספר לגבש מועד חלופה הולמת לתלמידים שלא ייטלו חלק במפגשי התכנית (אם בגלל שהוריהם לא הסכימו להשתתפותם או כי הם עצמם לא היו מעוניינים להשתתף).

2. מדגם

לשכת המדען הראשי נמנעת מלהתערב בשיקולים המתודולוגיים והפרקטיים המנחים את בחירת המדגם על ידי צוות המחקר. עם זאת, מהבחינה האתית, הלשכה שואפת לבזר את

הפעילות המחקרית במגוון רחב של מוסדות חינוך (מבחינה גיאוגרפית ודמוגרפית), בכדי למנוע מצב שבו מספר רב של מחקרים מתקיים במספר מצומצם של מוסדות חינוך "מבוקשים", אם בגלל תמיכה מצד מנהלי אותם מוסדות במחקר ו/או בגלל מיקומו הגיאוגרפי הנוח של המוסד.

3. הפנייה להורים

עולה דילמה לגבי מידת הפירוט הרצויה של כלי ההתערבות/איסוף המידע, במיוחד אלה שיש בהם רגישות, כגון שיח על תחושות אובדניות או על פגיעות מיניות. פרוט רב עלול ליצור רושם, לעתים מוטעה, כי המחקר יכביד על הילד. חוסר פרוט עלול להוביל להחלטה המבוססת על מידע חלקי מידי (לא מושכלת). כדי להקטין את החשש להצגת מידע שגוי, מטעה ו/או הבנה חלקית של הליך המחקר, מומלץ לשלב את ההסברים בכתב עם הסברים בעל פה ו/או בערוצים נוספים, שיינתנו על ידי צוות המחקר. כמו כן, במכתב הפונה להורים, מומלץ לשלב נספח עם דוגמאות למרכיבי התכנית ו/או לפריטים מתוך כלי המחקר.

- על החוקר הראשי חלה האחריות לוודא, כי לא יוסתר מידע הרלוונטי לפעולות המחקר ובכלל זאת, אפיון ממצה של תכנית ההתערבות העומדת לבדיקה .
- כשמשמשים בשאלון העוסק בנושא רגיש, יש להציג במכתב הפנייה להורים דוגמא מייצגת של הפריטים בשאלון. הצגת המידע צריכה לשקף את המורכבויות שבשאלון ובו זמנית להימנע מלהכביד על הקורא באמצעות מסירת מידע עודף.
- מומלץ לשלב במכתב הפניה להורים מידע אשר עשויים להפוך את הפנייה לתקשורתית ונעימה (כגון קישורים למידע נוסף, סרטון הסבר).
- לאחר הפנייה בכתב אל ההורים מומלץ לקבוע מועד שבו ההורים יוכלו לשוחח פנים אל פנים עם החוקר/ת על מנת להתרשם, לשמוע, לשאול שאלות ולקבל תשובות על אודות ההתערבות המחקרית המתוכננת ואיסוף המידע על אודותיה.
- בפנייה להורים חשוב להימנע מנוסח לפיו המחקר "יטיב עם הילדים", ו/או מהבטחות אחרות, שלא בהכרח ימומשו. עם זאת, מומלץ להדגיש את היתרונות המעשיים הפוטנציאליים למערכת החינוך בכלל ולבית הספר ותלמידי הכיתה בפרט, שעשויים לצמוח כתוצאה מהפעלתה ובדיקתה המחקרית של התכנית (מעבר לתרומה הצפויה לגוף הידע המחקרי בנושא).
- בצד היתרונות הפוטנציאליים להשתתפות במחקר יש לפרט גם קשיים פוטנציאליים הכרוכים בהשתתפות בו (למשל, התמודדות עם מצוקות רגשיות אישיות) והדרכים שיינקטו כדי לתת מענה הולם לקשיים אלה (בכלל זאת, פרוט הגורמים אליהם יוכלו לפנות תלמידים או הורים המעוניינים לקבל תמיכה רגשית).
- בניסוח הפנייה יש להתחשב בשונות הקיימת באוכלוסיית התלמידים וההורים בבית הספר: למשל, תרגום המכתב לשפות נוספות עבור משפחות שאינן דוברות עברית ;
- יש למסור מידע מלא על המחקר גם למועמדים להיכלל בקבוצת ביקורת בה לא תופעל התערבות. עבור ההורים בקבוצה זו, יש לנסח פנייה הכוללת גם את המידע אודות ההליך המתוכנן לביצוע בקבוצת המחקר. ניתן גם לנסח מכתב אחיד לכל קבוצות המחקר, תוך הבהרה כי חלק מהפעולות המתוארות ייושמו בקבוצת המחקר בלבד. רצוי לשקול דרכים לעודד השתתפות אף במקרה שהתלמיד ייכלל בקבוצת הביקורת. למשל, מתן משוב פרטני להורים או למורה על ביצועי ילדם בפעולות איסוף המידע המתוכננות להיערך.
- בעת מסירת מידע להורים על התכנית המחקרית, יש להבהיר כי התכנית ואיסוף המידע על אודותיה ייערכו על ידי גורם חיצוני למוסד, וכי ההחלטה על השתתפות לא תשפיע בדרך כלשהי על הערכת התלמיד או כל היבט אחר הנוגע ליחסיו עם הצוות החינוכי. ישנם יתרונות

להיותו של הצוות החינוכי 'מגויס' למחקר, מתוך הבנה של חשיבותו ויתרונותיו הפוטנציאליים, אך יש להקפיד כי המעורבות לא תתבטא בהפעלת לחץ כלשהו על ההורים להסכים להשתתפות ילדם במחקר.

4. איסוף מידע על אודות המשתתפים

- לעיתים מחקר ההתערבות מצריך קבלת מידע מקדים על המשתתפים, על מנת לבצע התאמות אופטימליות הנוגעות להשתתפות בתכנית. יש לתת את הדעת לסוג המידע המקדים וכמותו אותו החוקר/ת מבקש/ת לאסוף ולוודא שאיסוף המידע המקדים אינו חוצה את הסף בו מתקיימת פגיעה בפרטיות המשתתפים.
- יש להימנע מאיסוף מידע שיתבע מהנבדק מאמץ לא מידתי, כגון מילוי שאלון שפריטיו מרובים ולתת עדיפות למענה על ידי ההורים או על ידי חבר הצוות החינוכי (על אודות התלמיד/ה) או לבקש לבצע תצפית לא מתערבת, שעשויה לסייע באפיון המשתתפים במחקר.
- אין לבצע אבחונים (כגון אבחון אינטליגנציה) אם נושא האבחון אינו עומד במוקד שאלות המחקר.
- אין לבקש מההורים ומצוותי החינוך נתונים רגישים, כגון נתוני אבחון של התלמיד/ה. יש להסתפק בקבלת עדות מההורים/מהצוות על אודות קיומם או העדרם של אפיונים ספציפיים אצל הנבדק (אוטיזם, לקות חושית, הפרעת התנהגות וכו')
- יש להגביל איסוף מידע למידע הרלבנטי למחקר בלבד. למשל, יש להקפיד שהיועץ/ת החינוכי/ת הנוגעת בדבר יספק/תספק את אותם נתוני אבחון הנוגעים למחקר ולא מעבר לכך.
- כאשר נדרש איסוף מידע על ידי הצוות החינוכי לשם זיהוי תלמידים המתאימים להשתתף בתכנית, על צוות המחקר להגדיר באופן מדויק ואופרציונלי את קהל היעד בפני הצוות החינוכי – למשל, הישגים במקצועות הלימוד, רקע לשוני מסוים וכו'. יש לוודא שלא יימסר לתכלית זו מידע אישי נוסף על אודות התלמידים.

5. ליווי לאחר ביצוע המחקר: מה נותר ממחקר ההתערבות במסגרת החינוכית 'ביום שאחרי'?

- במסגרת התפיסה של מערכת יחסים הדדית ומכבדת בין צוותי המחקר למסגרות החינוכיות, על צוותי המחקר לתכנן את אופן הליווי של הנבדקים, הוריהם וצוות המוסד לאחר תום המחקר. מנגנונים אפשריים לדוגמה:
- הדרכה מסודרת של הצוות החינוכי על מהות התכנית והשלכותיה, כולל חומרים פדגוגיים ודרכי הוראה, לשימוש עתידי.
- העברת השתלמות/סדנא בה מוצגים ממצאי המחקר.
- הצעה של השתלמות/סדנא לצוות החינוכי ו/או להורים בתחומי המומחיות של חברי צוות המחקר (מעבר לממצאי תכנית ההתערבות הספציפית).

מיקוד בביצוע מחקרי התערבות בתחום הרגשי-חברתי

הקדמה

קיים מגוון רחב של מחקרי התערבות בתחום הרגשי-חברתי. חלק מהמחקרים הללו עוסק בנושאים רגישים ביותר כגון אובדנות, נושא לגביו קיימת הסכמה רחבה אודות הצורך בהנחיות אתיות מפורטות, אשר מבטיחות כי העיסוק בנושא הרגיש לא יפגע במעורבים במחקר (תלמידים, הורים וצוותי החינוך) מחד, אך לא ימנע את האפשרות לבצע מחקר ההתערבות בנושא מאידך. ההנחיות האתיות עשויות להיות רלוונטיות גם עבור עיסוק בתכנים רגשיים 'קלים' יותר, אשר נגיעה בהם עלולה אף היא להוביל ל'מקרי קצה'.

ההנחיות המוצעות מתמקדות במודל השכיח בו הפעלת התכנית ואיסוף המידע מתבצעים במוסד החינוכי (במהלך שעות הלימודים) במסגרת כיתתית/קבוצתית על ידי נציג/ת צוות המחקר, בקרב תלמידים בגילאי בית ספר באוכלוסייה שאינה מיוחדת. כהמשך לעבודת קבוצת החשיבה, מוצע לבחון גם מודל התערבות מחקרית באוכלוסיות נוספות (תלמידי חינוך מיוחד, ילדים בגני ילדים, צוותי הוראה, הורים) ובקונטקסט אחר (ביצוע מחקר מחוץ למוסד החינוכי, התקשרות מרחוק עם הנבדקים, הפעלת ההתערבות על ידי חבר/ת צוות המוסד החינוכי).

העניין האתי המרכזי הוא שמירה על רווחתם של השותפים במחקר: תלמידים, הורים (חווים חוויות שנובעות מהמחקר) וצוותי חינוך.

1. דרישות סף אתיות

דרישות הסף המוצעות יחולו על עורך/ת המחקר, צוות/ה וצוות המוסד החינוכי לצורך ביצוע מחקר התערבות בתחום הרגשי-חברתי במוסדות חינוך.

ככלל, יש לוודא כי חברי צוות המחקר הינם בעלי המומחיות הנדרשת בתחום הטיפולי לצורך ביצוע פעולות ההתערבות ואיסוף המידע, כשעל החוקר/ת הראשית להיות בעלת תואר שלישי וניסיון של שלוש שנים לפחות בביצוע מחקרים במוסדות חינוך בתחום הרלוונטי (כגון חינוך, פסיכולוגיה, עבודה סוציאלית). זאת, לצורך הגברת הסיכוי לניהולו המיטבי של המחקר ובפרט, מבחינת היכולת לספק מענה הולם לצרכים הרגשיים-חברתיים של הנבדקים לאורך כל שלבי המחקר. בנוסף:

- החוקר/ת הראשית יפרט/תפרט את תכנית ההכשרה שניתנה לצוות המחקר לצורך ביצוע פעולות המחקר על ידי חברי הצוות וליווי הנבדקים לאחר ביצוען.
- החוקר/ת הראשית יעמוד/תעמוד בקשר ישיר עם 'מפעילי' המחקר בכל אחד מהמועדים בהם יתבצע וינחה/תנחה אותם כיצד להגיב לקשיים ספציפיים, ככל שיעלו.
- במקרה של מחקרים בעלי רגישות גבוהה, יש לשאוף לכך שהחוקר/ת הראשית יהיה/תהיה נוכח/ת במוסד החינוכי בעת ביצוע פעולות המחקר או לכל הפחות יהיה/תהיה זמין/ה למענה טלפוני/התקשרות מקוונת מרחוק במועדים הרלוונטיים.
- היועץ/ת החינוכית בשכבת הגיל המשתתפת במחקר יהיה/תהיה נוכח/ת במוסד החינוכי וזמין/ה למענה בכל אחד מהמועדים בהם תתבצע פעילות מחקרית בנושאים בעלי רגישות גבוהה.
- במקרים בהם מפעילי תכנית ההתערבות ואוספי המידע הינם חסרי ניסיון, או ניסיונם אינו רב, יש לוודא שבצוות המחקר ייכלל מנחה בעל הניסיון הדרוש, אשר יעביר לצוות הכשרה מוקדמת בנוגע לאופן הפעלת התכנית/איסוף המידע וייתן מענה להתלבטויות/קשיים שיעלו במהלך המחקר באינטראקציה עם המשתתפים, הצוותים החינוכיים וההורים.
- לא ייכלל בביצוע המחקר בפועל אף אדם, שאין לו כל ניסיון בהפעלת תכנית חינוכית ואיסוף מידע בתחום הרגשי-חברתי.

2. מידת הרגישות של מחקר ההתערבות

יש לתת את הדעת להשפעתן של התערבויות (על כל שלביהן) בנושאים שהם על הרצף בין "רגישים מאד", כגון אובדנות, פגיעות מינית, דיכאון, וחרדה לבין נושאים שעשויים להיות קלים יותר מבחינה רגשית-חברתית, כמו למשל חשיפה באינטרנט לתכנים בלתי הולמים. להלן פרוט מספר נקודות אותן כדאי לקחת בחשבון בהקשר זה:

- הקשר: ההקשר (הקונטקסט) שבמסגרתו מתבצע המחקר עשוי להשפיע על מידת רגישותו, אף בהינתן שנושא המחקר זהה. למשל, הפעלת תכנית התערבות על ידי צוותי חינוך באזור עוטף עזה עלולה לעורר רגישויות שאינן קיימות בהעברת נושא זה במוסדות חינוך במרכז הארץ; הפעלת תכנית בנושא אובדנות בבתי ספר בהם התרחשו ניסיונות אובדניים של תלמידים עלולה להיות רגישה יותר מאשר בבתי ספר בהם לא התרחשו ניסיונות מעין אלה. לפיכך, חשוב לשקול את מכלול ההיבטים הנוגעים לביצוע המחקר בהקשרו.
- עומס רגשי: להתערבויות בתחום הרגשי-חברתי יכולות להיות השפעות משמעותיות על הצוותים החינוכיים מבחינת סדר היום והעומס הרגשי המופעל עליהם. לעיתים מחקר, משמעותי ככל שיהיה, עלול לפגוע ברווחה הנפשית של התלמידים וחברי הצוות החינוכי. אחת האפשרויות לטפל בכך היא לחתור לפיזור המחקרים בין בתי ספר רבים ככל שניתן, תוך הגבלת כמות המחקרים שיתבצעו בנושאים הנ"ל לאחד בלבד במוסד בכל שנת לימודים. ההמלצה היא לגבש מנגנון, שיסדיר פיזור המחקרים בין מוסדות חינוך שונים.
- הבטחת עורף טיפולי: קיומו של עורף טיפולי תומך על ידי צוות המכיר מקרוב את המשתתפים במחקר הוא תנאי הכרחי לקיום מחקר העוסק בתחום הרגשי. החוקר/ת האחראי/ת יבהיר/תבהיר לצוות בית הספר ויחדד/תחדד כי החוקר/ת מלווה את בית הספר בתהליך המחקר כולו ומחויב לרווחת המשתתפים ובאי בית הספר. לצורך כך, בין היתר, יש לשתף את צוות בית הספר לאורך כל שלבי המחקר. יודגש כי הצוות החינוכי אינו רק מקור לתמיכה בתלמידים אלא עלול בעצמו להזדקק לעזרה כתוצאה מהפעלת תכנית ההתערבות בבית הספר. על כן, חשוב שעורך/ת המחקר יספק/תספק מעטפת תמיכה הולמת גם למורים ולמנהלים בבתי הספר בהם מיועד להתקיים המחקר.
- מתן מענה למצוקה קיימת או אפשרית: הכוונה במושג 'מצוקה' היא למובנה האתי של המילה. במחקר בו קיימת אפשרות כי תעלה ממנו עדות על מצוקה רגשית משמעותית של תלמיד, לא ראוי לאסוף נתונים שלא יאפשרו בדרך כלשהי את זיהוים של המשתתפים. זאת, על מנת לאפשר לטפל בצורה הולמת באותה מצוקה, ככל שתתעורר. כלומר, הצורך להגן על רווחתם הנפשית של המשתתפים במחקר גובר אף על הצורך להגן על פרטיותם:
- יש צורך לבחון את הפוטנציאל של המחקר לחשוף מצוקה משמעותית עוד בשלב תכנון המחקר. הליך הבחינה יכול: (א) עבור כל נושא רגשי יש לקבוע מראש "מפתח" שמכוון את החוקר בבדיקת תשובות המשתתפים ומסייע באיתור המקרים המחייבים התייחסות מידית. (ב) הסתייעות במומחים, שיוכלו לרכז את הידע לגבי 'בטיחותם' של כלי מחקר שונים בנושאים הנבדקים.
- בעת תכנון מתן מענה למצוקה קיימת או שעלולה להתפתח כתוצאה מאיסוף נתונים או מההתערבות עצמה, העיקרון המנחה הוא שמירה מרבית על טובת הפרט.
- חוקר/ת העורך/ת מחקר שנוגע בדרך זו או אחרת ברמת מצוקה אפשרית כלשהי יציע/תציע בסוף ההתערבות מענה לכל הקבוצות המשתתפות במחקר. בבית הספר, הילדים מדברים ביניהם ותכנים מציפים מהמחקר יכולים להשפיע גם על קבוצת הביקורת. לדוגמה, ראוי לחלק למשתתפים ולהוריהם דף עם הפניה למוקדי סיוע. ההנחיות צריכות להיות מותאמות לגיל המשתתפים.

- מומלצת גמישות באופן הצגת המידע, כך שיהיה 'שמיש' עבור אוכלוסיית יעד מגוונת. למשל, הכנת סרטון קצר שיועבר ב-יוטסאפ' הכיתתי במקום חלוקת דפי נייר כתובים. כמו כן, חשוב לתת תמיכה דיפרנציאלית ומותאמת לתלמידים מאוכלוסיות שונות- התמיכה, למשל, בתלמידים עם צרכים מיוחדים איננה בהכרח זהה לזו שתינתן לתלמידים מאוכלוסייה רגילה, הן מבחינת אופן האיתור של הקשיים והן מבחינת אופן הטיפול בהם.
- הדילמה בין שמירת פרטיות המשתתפים במחקר לבין הצורך בדיווח (בהקשר לנתונים שנאספו) לצוות בית הספר ולהוריהם

כאשר הנתונים אינם ניתנים לזיהוי ייתכן מצב בו עולה תשובה המצדיקה דיווח, אך לא ניתן לדווח על אותה התשובה כי המידע אנונימי. לכן, בנושאים לגביהם חלה הצדקת דיווח ניתן ואף רצוי לשמור נתונים מזהים של המשתתפים, זאת בתנאי שהמידע ישמר בתיקיות סגורות ונעולות בסיסמה, כאשר רק, לחוקרים הראשיים ו/או לצוות מצומצם מטעמם יש גישה. כל זאת למקרה שמתגלה ממצא המחייב דיווח, כגון כוונת התאבדות וניתן יהיה להתריע על כך בפני צוות בית הספר ו/או ההורים. רצוי להסביר בהקשר זה, כי שמירת מידע מזהה לשם דיווח יכולה לעזור למשתתף/ת.

מבחינה מתודולוגית, קיים חשש כי דרישה גורפת להעדר זיהוי עלולה לפגוע ביכולת לאסוף מידע בנושאים הרגישים. על כן, מוצע כי הדרישה לזיהוי נתונים תתבצע רק במקרים העלולים לערב סיכון משמעותי. במקרים העלולים לערב אי נוחות (להבדיל מסיכון) ניתן להסתפק בתמיכה קבוצתית לכלל המשתתפים במחקר. דרך אפשרית לתמיכה מסוג זה היא לערוך פעילות קבוצתית על 'דברים שעשויים לשמח'. בניסיון לפשר בין אנונימיות הכרוכה בסיכון למצוקה שלא תטופל לבין העדר אנונימיות - ניתן לשקול את האפשרות שהפרטים המזהים יוחזקו בידי צוות המוסד החינוכי בלבד, ללא גישה של צוות המוסד אל הנתונים עצמם.

מיקוד בסוגיית שיתוף הצוות החינוכי במחקרי התערבות

הקדמה

ביצוע מחקרי התערבות במערכות חינוכיות מהווה את אחת הדרכים למנף שינויים בתוך העשייה החינוכיות. הצלחה של מחקרי התערבות מבוססת על שותפות בין הצוותים החינוכיים, צוות המחקר והתלמידים. על צוותי המחקר להכיר בכך שמדובר במערכת יחסים שוויונית, ושקיימת חשיבות רבה לדיאלוג מתמשך במסגרתה לאורך כל תהליך העשייה המחקרית המשותפת. זאת, בניגוד לעמדת התנהלות המבוססת על תפיסה שצוות המחקר הוא "עובר אורח" במסגרת החינוכית אותה הוא בא לחקור. ברוח זו, פרק זה נועד להציע דרכים שיסייעו בגיבוש שיתוף הפעולה הנ"ל.

1. פנייה למסגרת החינוכית.

בעת הפנייה לצוות החינוכי על ידי צוות המחקר ראוי:

- לבדוק את מידת ההתאמה של התכנית העומדת לבדיקה מחקרית למסגרת החינוכית הספציפית בה מתוכננת הפעלתה
- לקבל את הסכמת/ה העקרונית של מנהל/ת המוסד החינוכי להפעלת התכנית, תוך התוויית מתכונת הפעלתה (בין היתר יידונו ויגובשו היבטים אלה: כמות מפגשי התכנית, תדירותם, מקום ההפעלה, השותפים להפעלה, אופן הכנת המשתתפים למפגשי התכנית, אופן הליווי של המשתתפים בתקופת ההפעלה של התכנית ולאחריה).

- לקבל הסכמה מפורשת מן הצוות החינוכי בכיתות בהן מתוכננת ההתערבות להפעלתה, תוך פרוט מתכונת ההפעלה המתוכננת.

2. מעורבות הצוות החינוכי במחקר

המעורבות עשויה לבוא לידי ביטוי במגוון דרכים וביניהן:

- במחקר הממוקד בתלמידים הכולל תכנית התערבות על החוקר/ת להתמודד עם שאלות מורכבות כגון: 'מי נמצא מולי?' (מה "ההיסטוריה" שלו/ה? מהם מאפייניו/ה?), מהן הדרכים הרצויות שיש לנקוט להבטחת שלומם/ן של התלמידים/ות? כיצד תיתן תכנית ההתערבות מענה מיטבי לכלל המשתתפים/ות בה? לשם כך, רצוי שהחוקרות יקיימו התייעצויות מקדימות עם הצוות החינוכי, אשר מכיר היטב את אוכלוסיית התלמידים אשר צפויים להשתתף בתכנית ההתערבות.
- על החוקרים לגבש בטרם המחקר מדיניות לגבי שיתוף של חברי/ות צוות החינוכי בנתונים שנאספו אודות תלמיד/ה מסוים/ת ובמשמעות הנתונים עבור אות/ה תלמיד/ה (זאת בדומה למסירת מידע אודות מצוקה רגשית לגורמים חיצוניים למחקר). יש לתאר שיתוף מידע כזה בפני ההורים, להסביר כי מידע שייאסף במסגרת המחקר עשוי לשפר את היכולת של הצוות החינוכי לספק הוראה מותאמת או תמיכה אחרת בתלמידים ולקבל את הסכמתם לשיתוף מידע זה.
- יש לשער, שככל שהצוות החינוכי יקבל מצוות המחקר מידע מלא והסברים מעמיקים אודות תכנית ההתערבות המוצעת, כך תגבר תמיכתו בתכנית ומחויבותו להצלחתה. בהקשר זה, צוות המחקר יכול להיעזר בחברי הצוות החינוכי ביצירת קשרים עם ההורים ו/או התלמידים, אך יש להקפיד הקפדה יתרה כי חברי/ות הצוות החינוכי לא יפעילו את סמכותם אל מול ההורים ו/או התלמידים בנסיון להשפיע עליהם להשתתף בפעולה מחקרית כלשהי.
- מוצע לצוות המחקר לשקול האצלת סמכויות לגורם אחראי מקרב חברי הצוות החינוכי להתקשרות רציפה עם ההורים במהלך כל שלבי מחקר ההתערבות.
- צוות המחקר יחדד בפני הצוות החינוכי את הצורך לשמור על פרטיות התלמידים המשתתפים במחקר לא רק בהקשר לאיסוף המידע על אודות התכנית הנבדקת אלא גם במהלך הפעלתה.

מיקוד בסוגיית התגמול למשתתפים במחקר

הקדמה

מטרת פרק זה היא להדגיש את הנושאים האתיים הקשורים במתן תגמול למשתתפי מחקר התערבות במסגרת חינוכית, ולהציע נקודות שיש לקחת בחשבון בעת תכנון המחקר. הצעת תגמול עשויה להוות תמריץ לביצוע המחקר ולסייע בזירוז תהליכים ו/או בהעלאת שיעורי התגובה. זאת, תוך הקפדה על כבוד הנבדקים וזכויותיהם. במחקרי התערבות במסגרות חינוך הצורך בתגמול עשוי להיות רלוונטי במיוחד לאור המעורבות הרבה במחקרים מעין אלה, הנדרשת מצד כל השותפים למחקר, הכרוכה בהשקעת מאמץ לאורך זמן.

ישנם שלושה סוגי תגמול פוטנציאליים בהם עורכי המחקר יבקשו לעשות שימוש:

- תגמול כספי - כגון, תשלום שכר, מלגות, שוברי קניות
- תגמול שווה ערך כספי - כגון, רישיון לתוכנות, ציוד ועזרי הוראה, חומרי לימוד, פיתוח אתר אינטרנט.

- תגמול לא חומרי - כגון, הצגה של תוצאות המחקר, הבניית ידע אצל מורים ותלמידים, סיוע בקידום מיומנויות שונות, העצמה אישית/בית ספרית, פיתוח מקצועי, נקודות בונוס בקורס, נקודות זכות אקדמיות.
 - במחקרי התערבות במסגרות חינוך, ניתן להציע תגמול למוסד החינוכי, לתלמידים המשתתפים ו/או לצוות ההוראה:
 - תגמול לבית הספר: עשוי להתבטא למשל בשוברים לרכישת ספרים, עזרי הוראה, ציוד לימודי, הרשאות לתוכנות.
 - תגמול לתלמידים:
 - יש לשקול מהו התגמול המתאים לתלמידים. מבחינה חינוכית וערכית עמדת משרד החינוך היא כי לא ראוי להציע תמורה כספית לתלמידים עבור השתתפותם במחקר במסגרת החינוכית, אך ניתן לעודדם להשתתף במחקר באמצעות הצעת שי צנוע בעל ערך חינוכי, תוך התאמת השי לגיל המשתתפים. התגמול צריך להיות פרופורציונלי למאמץ ולזמן שהמשתתפים משקיעים במחקר.
 - ככלל, לא ראוי להציע לילדים תגמול בעל ערך כספי גבוה, מכיוון שהדבר יכול ליצור אי שוויון בין התלמידים המשתתפים במחקר לאלו שלא משתתפים, בכיתה או בבית הספר וכן ליצור מצב לא רצוי בו ההנעה להשתתף במחקר הינה חיצונית ולא פנימית.
 - דוגמאות לתגמולים אפשריים:
 - מתן חבילת מדבקות או 'תעודת הוקרה' לילדים צעירים
 - מתן שובר לסרט קולנוע או שובר לרכישת ספרים לנערים
 - תגמול לעובדי הוראה:
- על פי הנהלים הקיימים של משרד החינוך - מן הנמנע להציע תגמול לעובדי הוראה תמורת השתתפותם במחקר חינוכי. במסגרת מחקרי התערבות, יוצא דופן יחיד הוא המקרה בו עובדי ההוראה המועמדים להשתתף במחקר מיועדים להשתתף בהשתלמות לצורך הכשרתם לביצוע תכנית ההתערבות במוסד החינוכי. במקרה זה, עובדי ההוראה יכולים לזכות בגמול השתלמות תמורת השלמת ההשתלמות בה למדו את תכנית ההתערבות.
- קבוצת החשיבה ממליצה לבחון את האיסור הגורף הנ"ל ובפרט במחקרי התערבות, לאור ההתגייסות וההשקעה הרבה שהם דורשים לעתים מן הצוות החינוכי, על מנת להבטיח את יישומם המוצלח.
- שיקולים חשובים במתן תגמול
- יש לקחת בחשבון את הרקע התרבותי של המשתתפים ולהציע תגמול בהתאם. אם הרקע התרבותי של המשתתפים שונה מזה של החוקרים, יש להתחשב במנהגים ובפרקטיקה המקומית. בבתי ספר ממגזרים שונים, מומלץ להתייעץ עם מנהלים, יועצים חינוכיים ועוד.
 - יש להפעיל שיקול דעת בהצעת התגמול כך שלא תגרום לפגיעה ישירה או עקיפה במשתתפים (למשל, להימנע מתגמול של מזון, בעיקר מאכלים לא בריאים כגון ממתקים וחטיפים, בשל חשש לאלרגיות ולבריאות התלמידים).
 - יש לשקול את הדרך בה מספרים למשתתפים על תגמול כלשהו ואת העיתוי בו עושים זאת. יש הטוענים שהתגמול צריך להיות רשום בצורה ברורה ומפורשת בדפי המידע וחומרי הגיוס, כולל גובה התגמול והדרך בה יתקבל (לפני ההשתתפות או אחריה, מסירה ביד או משלוח בדואר וכיו"ב). זאת על מנת שהמשתתפים הפוטנציאליים יקבלו את מלוא המידע ויגיעו להחלטה מושכלת לגבי יחס עלות-תועלת. לעומת זאת, פרסום תגמול, בעיקר במקרה של תמורה כספית גבוהה, עלול להוות "הצעה שבכפייה" (coercive offer) כלומר, שאנשים שזקוקים מאד לתגמול לא יוכלו לסרב להשתתף במחקר. במקרים כאלו, מומלץ לציין, כי קיים תגמול באופן כללי, אך להימנע מהצגה מפורשת של ערכו.

סיכום

מחקרי התערבות, בהם מופעלת תכנית חינוכית במוסדות חינוך והשפעותיה נבדקות באופן אמפירי הם גולת הכותרת של המחקר החינוכי ובעלי פוטנציאל מרחיק לכת להפקת תובנות חינוכיות משמעותיות וגיבוש דרכי פעולה מבוססות ידע ומחקר. לפיכך, יש אינטרס ציבורי ברור בקידום פעילות מחקרית מסוג זה. בד בבד, לאור המורכבות הרבה הכרוכה בהפעלת מחקרי התערבות והשקעת המשאבים הנדרשת מצד צוות המחקר, הצוות החינוכי והתלמידים, יש לוודא כי פעילות זו מתנהלת בהתאם לסטנדרטים האתיים הגבוהים ביותר. במסמך זה הצענו מתווה להבטחת זכויותיהם של כל המעורבים במחקרי התערבות וליצירת מערכות יחסים הוגנות ומכבדות בין הגורמים השונים. פירטנו מספר דרכים להתמודד עם אתגרים שמזמנים מחקרי התערבות: שמירה על איזון בין פרטיות התלמידים לבין מתן מענה לצרכים העלולים להתעורר במחקר; הבטחת מקומם של אנשי הצוות החינוכי במעשה המחקרי, מבלי להביא להפעלת סמכות לא רצויה מצדם כלפי התלמידים והוריהם; קבלת הסכמה מלאה מדעת באופן שתצמצם את החשש לפגיעה בשיעורי ההשתתפות במחקר והצעות לדרכי תגמול הוגנות עבור המשתתפים.

נספח: רשימת שאלות והיגדים לבדיקה עצמית לפני ביצוע מחקר התערבות בקרב תלמידים במוסדות חינוך

עמדה אתית בסיסית

לאפשר מחקר וחשיפת ידע תוך כדי הקפדה הדוקה על כללי האתיקה, מבלי לפגוע באופן לא מידתי באפשרות לבצע את המחקר. נקודת המוצא היא שחוקרים העוסקים במחקר הכולל בני אדם נדרשים להתייחס למשתתפים בהגינות ובכבוד ולבצע את המחקר ברגישות ובאחריות רבה.

כללי

האם:

- הבהרנו לכל הנוגעים במחקר, שההשתתפות במחקר וולונטרית?
- וידאנו שהמועמדים להשתתף במחקר לא השתתפו בעבר בקרוב במחקר בנושא דומה?
- המידע אודות המחקר נמסר למועמדים ולהוריהם באופן ממצה, בשפה וניסוח שייקלו על ההבנה?
- הדוגמאות שהצגנו למועמדים ולהוריהם משקפות נאמנה את כלי המחקר?
- פרטנו בפני המועמדים והוריהם את הקשיים הפוטנציאליים העלולים לעלות כתוצאה מההשתתפות במחקר?
- סיפקנו למועמדים והוריהם מידע מלא על הליך המחקר בכל הקבוצות (ניסוי, ביקורת)?
- וידאנו שההליך המחקרי שומר על פרטיות הנבדקים ועל כבודם?
- הליווי של הנבדקים במחקר מעניק תמיכה מלאה במהלך המחקר ולאחריו?

המוקד הרגשי חברתי

האם:

- צוות המחקר הוא בעל הכשרה מספקת בתחום החינוכי-טיפולי?

- מידת הרגישות של המחקר הוערכה, והותאמו לה אמצעי ההתמודדות הנדרשים לקשיים העלולים להתעורר במהלך ההתערבות ובעקבותיה?
- וידאנו כי יתקיים 'עורך טיפולי' הולם למשתתפים במחקר ההתערבות?
- מאפייני המחקר דורשים שאיסוף הנתונים יאפשר לזהות את המשתתפים למקרה שיתעורר צורך לאתרם בעקבות גילוי מצוקה משמעותית?

המוקד- שיתוף הצוות החינוכי

האם:

- וידאנו שהתכנית המוצעת אכן מתאימה למאפייני מסגרת החינוכית אליה אנו פונים?
- שיתפנו את הצוות החינוכי לעומק בפרטי המחקר על מטרותיו ובפרט, על אודות תכנית ההתערבות המתוכננת להתבצע במסגרתו?
- למדנו מן הצוות החינוכי כיצד לתת מענה מיטבי לתלמידים המשתתפים בתכנית?
- הבהרנו להורים איזה מידע יימסר לנו מהצוות החינוכי על אודות ילדם לצורכי המחקר?
- הסברנו למשתתפים ולצוות החינוכי מה חשיבותו היישומית של המחקר וכיצד עשוי לתרום הן למסגרת החינוכית הספציפית והן למערכת החינוך בכללותה?
- גיבשנו מדיניות לגבי שיתוף חברי הצוות החינוכי בנתונים אישיים שנאספו על אודות תלמידים, תוך שיקוף בפני ההורים של המידע העתיד להימסר ותכלית שיתוף הצוות החינוכי במידע זה?
- זימנו מספיק אפשרויות לשיח עם חברי הצוות החינוכי וההורים לאורך כל שלבי המחקר?
- וידאנו כי חברי הצוות החינוכי לא יפעילו לחץ לא ראוי על ההורים וילדם בניסיון להשפיע עליהם להשתתף בפעולה מחקרית כלשהי?

המוקד- תגמול

האם:

- ראוי להציע תגמול עבור ההשתתפות במחקר העומד על הפרק?
- התחשבנו במאפייני המוסד החינוכי לצורך ההחלטה בדבר סוג התגמול המוצע?
- שקלנו מהו התגמול המתאים לתלמידים מבחינה חינוכית וערכית, תוך הימנעות מלנסות לעודדם להשתתף במחקר באמצעות תמריץ כספי גבוה?
- התגמול המוצע לתלמידים הולם את גילם ואת אפיוניהם? האם התגמול המוצע מתחשב במידת ההשקעה הנדרשת מהמשתתפים במסגרת המחקר?
- שקלנו באיזה שלב נפרסם את מתן התגמול, אם יוענק, והאם נפרט בצורה מדויקת מהו התגמול שיינתן?
- הבטחנו החזר הוצאות במקרה שהמחקר יתבצע מחוץ למוסד החינוכי?

- Antoniadou, E. & Jbou-Nakou, I. (2012) Teachers' professional role in children's social relations: outcome of a personal and social education programme in Greek schools. *Advances in School Mental Health Promotion*, 5(2), 139-156. doi: 10.1080/1754730X.2012.696421
- BPS Code of Human Research Ethics (2nd edition, 2014). The British Psychological Society. Retrieved on April 14, 2021 from <https://www.bps.org.uk/news-and-policy/bps-code-human-research-ethics-2nd-edition-2014>
- Compensation and Reimbursement of Research Participants. University of Toronto. Retrieved on April 16, 2021 from <https://research.utoronto.ca/compensation-reimbursement-research-participants>
- Fried, A. L., & Fisher, C. B. (2014). Ethical Considerations in Mental Health Treatment and Interventions With School-Age Children and Adolescents. In C. A. Alfano & D. C. Beidel (Eds.). *Comprehensive evidence based interventions for children and adolescents*. ProQuest Ebook Central
<http://ebookcentral.proquest.com>
- Latchem-Hastings, G. (2018). The Emotion of 'Doing Ethics' in Healthcare Research: A Researcher's Reflexive Account. *Emotion and the Researcher*. In Sites, Subjectivities, and Relationships. Emerald Publishing Limited. ProQuest Ebook Central.
<http://ebookcentral.proquest.com/lib/tau/detail.action?docID=5495393213-228>
- Leadbeater, B. J., Dishion, T., Sandler, I., Bradshaw, C. P., Dodge, K., Gottfredson, D., Graham, P. W., Lindstrom Johnson, S., Maldonado-Molina, M. M., Mauricio, A. M., & Phillips Smith, E. (2018). ethical challenges in promoting the implementation of preventive interventions: Report of the SPR Task Force. *Prevention Science*, 19, 853–865. <https://doi.org/10.1007/s11121-018-0912-7>
- McNamara, K. (2008). Ethical issues in response-to-intervention: Evidence-based interventions. *The Ohio School Psychologist*, 54(1), 18-19.
- Non-Invasive Methods with Children as Participants in Institutional and Non-Institutional Settings. University of Oxford. Retrieved on April 16, 2021 from
<https://researchsupport.admin.ox.ac.uk/files/ap25cureapprovedprocedureidrecpdf>
- Payments and Incentives in Research. University of Oxford. Retrieved on April 16, 2021 from
<https://researchsupport.admin.ox.ac.uk/files/bpg05paymentsandincentivesinresearchv10pdf>
- Raines, J. C., & Dibble, N. T. (2012). Ethical Decision Making in School Mental Health. In C Franklin et al. (Eds). *the school services sourcebook: A guide for school-based professionals (second edition)*. Oxford University Press. (37-49). ProQuest Ebook Central,
<http://ebookcentral.proquest.com/lib/tau/detail.action?docID=1141969> מאמר כללי
- Ricks, F. (1997). Perspectives on ethics in child and youth care. *Child & Youth Care Forum*, 26(3), 187-204.
- Shaw, R. M., Howe, J., Beazer, J., & Carr, T. (2020). Ethics and positionality in qualitative research with vulnerable and marginal groups. *Qualitative Research*, 20(3), 277–293. doi: 10.1177/1468794119841839
- Tolan, P. (2018). Constructing sound and reliable ethical guidelines for prevention science. *Prevention Science*, 19, 866–870. <https://doi.org/10.1007/s11121-018-0910-9>
- Tomlinson, T. (2011). When Is It Ethical to Withhold a Research Incentive? *IRB: Ethics & Human Research* 33(6), 14-16.
- What does it mean that participation should be voluntary and free from coercion? UKRI. Economic and Social Research Council. Retrieved on April 16, 2021 from <https://esrc.ukri.org/funding/guidance-for->

applicants/research-ethics/frequently-raised-questions/what-does-it-mean-that-participation-should-be-voluntary-and-free-from-coercion/